

siyeline göre ilk önce muhasebecilik ve müdüriyet olarak ikiye ayrılmıştı. Kaza evkaf memurlukları hariç yirmi dokuzu muhasebecilik, doksan biri müdürlük olmak üzere Osmanlı dönemi evkaf teşkilâtı taşra kuruluşu 120 birime ulaşmıştı (*Düstâr*, Birinci tertip, VIII, 628-632). Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi amacıyla 26 Şevval 1296 (13 Ekim 1879) tarihinde alınan karar uyarınca vakıfların taşra teşkilâtında bazı sınırlamalara gidildi. Buna göre muhasebecilikler eskiden olduğu gibi yine yirmi dokuzda bırakılmakla birlikte müdürlük sayısı yetmiş beşe düşürüldü. Vakıfların taşra teşkilâtında meydana gelen bu gelişmelere paralel olarak mevzuatta da bazı değişiklikler yapıldı. 1280 (1863) yılında Taşralarda Kâin Bîlcümle Evkâf-ı Şerîfe'nin Cihât-ı İdâresiyle Evkaf Müdürlüklerinin Harekât ve İcraatı Hakkındaki Atik Lâyiha dokuz fasıl ve elli altı bent halinde yeniden düzenlendi (VGMA, nr. 972, s. 63-64; *Düstâr*, Birinci tertip, II, 146-169). Bu ise Osmanlı döneminde taşra vakıflarının idaresi hakkında yapılan en geniş kapsamlı hukukî düzenlemedir ve Cumhuriyet döneminde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na (*Düstâr*, Üçüncü tertip, XVI, 586) dayalı olarak çıkarılan Vakıflar Nizamnamesi'nin (*Düstâr*, Üçüncü tertip, XVIII, 1433, md. 64) 17 Temmuz 1936'da kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.

Vakıfların yönetiminde görülen dağılımın giderilmesi ve yolsuzlukların önlenmesi için merkezî bir anlayışla Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulması ve bu nezâretin merkez ve taşra teşkilâtının oluşturulması istenilen sonucu vermemiştir. Nezâretin kurulması ile başlatılan ve Tanzimat'la birlikte hız kazanan, vakıf köy ve mezra âşârı ile mukâtaa bedellerinin tahsili görevinin maliyeye verilmesi, tahsilât karşılığı kesilen miktarların sürekli mîrî hazine lehine yükseltilmesi, sonraları gelir fazlalarının tamamına el konulması, toplam gelirin % 15'inin tecil edilmesi gibi yollarla vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi içerisinde tutulması vakıf eserlerinin harap ve bakımsız hale gelmesine yol açmıştır. Batılılar'ın teşvik ve baskısı ile önce vakıfların yönetiminin merkezileştirilmesi, ardından vakıfların imkân ve gelirlerinin devletin diğer sektörlerine aktarılması ve daha sonra hukukî bir düzenleme ile mîrî hazine ile vakıflar arasında mevcut olacak ve borçların karşılıklı ibra edilmesi vakıfları borçlu, mütevellileri yoksul hale getirmiştir. Hatta cârî giderlerin karşılanamaması sebebiyle binlerce ha-

yır eseri harap olmuş, hayır hizmetleri durma noktasına gelmiştir. Hizmete açık tutulabilen eserler hayır sever vatandaşların yardımı ile ayakta kalabilmiştir (VGMA, nr. 966, s. 464-465). Batılılaşma ve yenileşme döneminde arka arkaya yürürlüğe konulan kararlarla, Osmanlı toplum hayatında sosyal, siyasî ve kültürel açıdan derin izleri bulunan, hatta devletin çöküş dönemi olan XIX. yüzyılda bile Türk istihdam ve iktisadî hayatının % 16'larına hâkim olan vakıf müessesesi (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 92, 1026), hukukî düzenlemeler ve alınan siyasî kararlarla büyük çapta tahrip edilmiştir. Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti, rûmî 1337 (1921) tarihli Teşkilât-ı Esâsiye kanununa göre Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti içinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti olarak kurulmuş, bu vekâlet de 3 Mart 1924'te kaldırılarak başbakanlığa bağlı bir umum müdürlük haline getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 22865, 26845, 27292; BA, Ali Emîrî, II. Mahmud, nr. 9795; BA, Cevdet-Evkâf, nr. 8308; VGMA, nr. 964, s. 237 (1242); nr. 964, s. 423-424 (1247); nr. 965, s. 140, 141-142 (1250); nr. 965, s. 143, 190-191 (1251), 213-214, 217-223 (1252); nr. 966, s. 319-321 (1256), 398-402 (1258), 464-465 (1259); nr. 967, s. 46-48 (1261), 278 (1267); nr. 997, s. 56-57 (1278); nr. 972, s. 63-64 (1280); nr. 942, s. 151-153 (1317); *Düstâr*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 165-245; II, 146-169; a.e., Birinci tertip, Ankara 1934, VIII, 628-632; a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1935, XVI, 586; a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1936, XVIII, 1433; Lütfî, *Tarih*, I, 205-207; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1328, IV, 100-101; İsmail Sıdkı, *Hâtrât: Memâlik-i Osmâniyye'de Kâin Evkâfın Sûret-i İdâresi Hakkında Bazı Mütâlaâtı Hâvidir*, İstanbul 1324; Elmalılı Muhammed Hamdi, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1327, s. 117, 120-123, 127-128; a.mlf., *İrşâdül-ahlâf ft ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1330, s. 3; E. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 421-422; İbnülemin Mahmud Kemal – Hüseyin Hüsameddin, *Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, bk. İndeks; Hüseyin Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, İstanbul 1979, I, 330-340; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983; a.mlf., *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (doktora tezi, 1991), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. R. Bornes, *An Introduction to Religion Foundation in the Ottoman Empire*, Leiden 1986; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kıratlı), Ankara 1988, s. 124-127; Mehmet İpşirli, "II. Mehmed Döneminde Vakıfların İdâresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (Bildiriler)*, İstanbul 1990, s. 49-57; Baheeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, 153 vd.

EVLÂD-ı ALİ

(bk. ALİ EVLÂDİ).

EVLÂD-ı FÂTİHÂN

(اولاد فاتحان)

XVII. yüzyıl sonundan itibaren Rumeli'deki yörük gruplarına verilen ad.

Evlâd-ı fâtihân tabiri genel olarak Rumeli'nin fethi sırasında Anadolu'dan göç ettirilip bu bölgeye iskân edilen Türkler'i ifade eder. Osmanlı döneminde ise bu adlandırma, özel bir teşkilât altına alınmış olan Türkmen veya yörük grupları için XVII. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Buldukları yerlerin adıyla anılan bu yörük gruplarının belli başlıları Ofçabolı yörükleri, Selânik yörükleri, Vize yörükleri, Naldöken yörükleri, Tanrıdağı (Karağöz) yörükleri, Kocacık yörükleridir. Bunlarla ilgili sayım niteliği taşıyan ve teşkilâtlarının yapısını gösteren defterler de tutulmuştur.

Batıya yönelik fetihlerin ilerlemesiyle birlikte Rumeli'ye nakledilen yörüklerin sayıları giderek arttı. Bu sebeple bunlar askerî bir teşkilâta bağlanarak ayrı bir kanun ve nizama tâbi kıldılar. Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde yörüklerle ilgili kayıttan bunların askerî bir yapıya sahip oldukları ve eşkinici* olarak seferlere katıldıkları anlaşılmaktadır (Barkan, *Kanunlar*, s. 393). Kanûnî Sultan Süleyman zamanında mufassal yörük kanunnâmeleri hazırlanarak bunların hukukî statüleriyle askerî-malî mükellefiyetleri daha da belirgin hale getirildi. XVII. yüzyıldan itibaren yörükler dağılmaya, ocak nizamları bozulmaya başladı. Bunda, XVII. yüzyılın başlarında Avrupa'daki sürekli savaşlar, tımar sisteminin alt üst olması, yeni askerî teşekküllerin ortaya çıkması ve bozuk iktisadî şartlar önemli rol oynadı. Yapılan yoklamalarda eşkinici ve yamakların gerekenden daha az sayıda mevcut oldukları ve görevlerini yapmadıkları tesbit edildi.

İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra başlayan savaşlar sırasında yörüklerin bu durumu daha belirgin bir hale geldi. Kötüye giden savaş ortamı içinde fetih ruhunu yeniden canlandırma ve insan gücü elde etme maksadıyla 1691 yılında yörük grupları, atalarının Rumeli'nin fethinde oynadıkları rolden dolayı evlâd-ı fâtihân adı altında Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda yeniden teşkilâtlandırıldı.

di (Ahmed Refik, s. 116-117). Daha sonra çeşitli belgelerde, eskiden beri Osmanlı Devleti'nin savaşçı bir yapıya sahip, devlete sadık askerlerinden olan ve savaşlarda büyük yararlıkları görülen, Anadolu'dan Rumeli'ye geçip burada vatan tutmuş bulunan Türkmenler'in evlâdı olduklarına temas edilen yörük grupları için evlâd-ı fâtiyhân adı sık sık kullanılmaya başlandı (a.g.e., s. 115).

Yapılan düzenlemelerle evlâd-ı fâtiyhân, eskiden olduğu gibi buldukları bölgelerde çeribaşlarına bağlı hale getirildi. Çeribaşlar düzeni sağlar, savaş sırasında eşkinci defterlerini çıkarır, savaş olmadığı zamanlarda da vergi toplarlardı. Çeribaşlardan ayrı olarak, İstanbul'da oturan ve onların devletle münasebetlerini sağlayan kapıcıbaşı rütbesinde bir görevli (zâbit) daha vardı. Evlâd-ı fâtiyhân grupları bazı yerlerde sefere gitmek üzere doğrudan eşkinci, bazı yerlerde de tamamen piyade (yörük defterlerindeki yamak) şeklinde kaydedilmiştir. Piyadelerden her altı neferden birinin seferi oldukça eşkinci olarak sefere katılması gerekiyordu. Eşkinci neferleri sefere gittikleri için avâriz türü vergilerden muaf-tılar. Öte yandan eşkinci neferlerine sefere katılmaları karşılığında yamaklar tarafından hâne başına 50'şer kuruş verilecekti. Eşkincilerin de sefere gitmemeleri halinde bu para sınırlardaki askerlerin masrafına harcanacaktı. Aslında bu teşkilatlanma önemli bir yenilik getirmiyor, XVI. yüzyıldaki organizasyonu tekrar canlandırıyordu. Bu çerçevede ilk tahrir, evlâd-ı fâtiyhân zâbiti tayin edildiği anlaşılan Belgrad muhafızı Vezir Hasan Paşa tarafından yapılmıştır. 1102 (1691) yılına ait olan ve *Defter-i Piyâdegân-ı Evlâd-ı Fâtiyhân* adını taşıyan bu defterde (BA, KK, *Mevkûfat Defteri*, nr. 2737) Rumeli eyaletindeki evlâd-ı fâtiyhânın piyade miktarı nefer ve hâne olarak verilmiş, ayrıca koyun sayıları kaydedilmiştir. Defterde evlâd-ı fâtiyhâna ait Çatalca, Silivri, Çorlu, Burgos (Lüleburgaz), Tekfurdağı (Tekirdağı), Baba-yı Atık (Babeski), Hasköy, Hayrabolu, Kırkkilise (Kırklareli), Hatuneli, Rus Kasrı, Aydos, Ahyolu, Karınâbâd, Yenice-i Kızılağaç, Yanbolu, İslimye, Zağra-i Cedîd, Zağra-i Atık, Çırpan, Kızanlık, Tatarpazarı, Filibe, Çirmen, Edirne, Cisir-i Ergene, Sultanyeri, Malkara, Kavak, İpsala, Ferencik, Mekri, Dimetoka, Kavala, Bereketlü, Demirhisarı, Yenice-i Vardar, Vodina, Toyran, Avrathisarı, Selânik, Karaferye, Cumapazarı, Çarşamba, Misivri, Petriç, Ustrum-

ca, Tikveş, Radovişte, İştîp, Dubniçe, Gümölcine, Yenice-i Karasu, Çağlayık, Drama, Pravişte, Serez, Karadağ, Pravadi, Yenipazar, Hacıoğlu Pazarcığı, Balçık, Babadağı, Hırsova, Karasu (Tekfurgölü), Silistre, Çardak, Hezargrad, Rusçuk, Yergöğü, Tırnova, Zıstovi, Lofça, Hotaliç (Seri), Osmanpazarı (Alakilise), Eskicuma ve Şumnu kazalarıyla Ereğli, Vize, Saray, Yanbolu kazası nahiyeleri, Karlıoğlu (Köpesti), Filibe kazası nahiyeleri, Edirne kazası nahiyeleri, Uzuncaova Hasköy nahiyeleri, Bazargâh, Boğdan, Lankaza, Kelmeriye ve Tozluk nahiyelerinde toplam 16.582 nefer, 1116 hâne bulunduğu ve 10.552 adet koyunları olduğu kaydedilmiştir. Bu rakamlar evlâd-ı fâtiyhân gruplarının Balkanlar'ın iskânındaki rolleri bakımından önemlidir.

Yaptıkları göreve karşılık avâriz vergisinden muaf olmakla birlikte evlâd-ı fâtiyhân zaman zaman güçlerini aşacak derecelere varan vergi talebi sebebiyle yerlerini terk etmiştir. Meselâ 1704-1708 yılları arasında yapılan yoklamada Niğbolu ve Silistre'de mevcut 2311 nefer piyadeden 240'ının vefat etmiş, 116'sının fakir düşmüş, 635'inin de kaçmış olduğu tesbit edilmişti (BA, KK, *Mevkûfat Defteri*, nr. 2815). Bunun üzerine 1707 yılında evlâd-ı fâtiyhân neferatına zulmedilmemesi ve vergilerinin eski usul üzere toplanması emredilmiştir.

Evlâd-ı fâtiyhân teşkilâtı varlığını XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam ettirmiş ve bu sırada yeni düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Nitekim 1828 yılında yapılan düzenlemeye göre askerî hizmet veren neferlerin, yaptıkları göreve karşılık muafiyetleri devam etmekle birlikte diğer askerî gruplarda olduğu gibi düzenli tâlim yapmaları usulü getirilmiştir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 115). Ancak bu tedbirler yeterli olmamış, evlâd-ı fâtiyhân gruplarının dağılması önlenememiştir. Bunun üzerine Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1845'te muafiyetleri kaldırılarak diğer müslüman halk gibi askerlik ve vergi mükellefi haline getirildiler (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 210). 1846 tarihli bir belgede, evlâd-ı fâtiyhânın imtiyazlarının askerî hizmet karşılığı olduğu, Tanzimat hükümlerine göre askerliğin bütün halka teşmil edildiği, bu sebeple istisnâ muameleye gerek kalmadığından çeribaşılığın kaldırılması ve maaşlarının kesilerek evlâd-ı fâtiyhân hakkında da diğer ahali gibi davranılması gerektiği belirtilmişti (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 1181). Böylece evlâd-ı fâtiyhân teşkilâtı tamamen ortadan kaldırılmış oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, *Mevkûfat Defteri*, nr. 2585, 2737, 2815; BA, Cevdet-Askerî, nr. 115; Cevdet-Dahiliye, nr. 210, 1181; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, s. 114-117, 133, 139-140, 154-155, 158-161, 218-219; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XI/1-4 (1951), s. 524 vd.; Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 255-342; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, İstanbul 1963, s. 270-271; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 20; Abdülkadir Özcan, "Çeribaşlık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1991, s. 198-201; a.m.f., "Çeribaşı", *DİA*, VIII, 270-272; Paikalın, I, 571-572.

YUSUF HALAÇOĞLU

EVLÂDÜ'n-NÂS

(أولاد الناس)

Memlûk emirlerinin
hür olarak doğan oğullarından
teşekkül eden
sosyal ve askerî bir zümre.

Bazı Memlûk kaynaklarında "ebnâü'n-nâs" olarak da geçen bu tabir, Eyyübiler'den sonra Mısır'da hüküm süren Memlûk emirlerinin ikinci neslinden itibaren Mısır ve Suriye'de ortaya çıkmıştır. Memlûk geleneğinde toplumun en üst tabakasını gayri müslim bir anne babanın çocuğu olarak doğan, çocukluk çağında iken esir alınan, köle olarak büyüyen, İslâmlaştırılan, askerî eğitimlerini tamamladıktan sonra âzat edilen ve Arapça bir isim taşımayanlar oluşturuyordu. Ancak Memlûk emirlerinin çocukları tamamen farklı bir statüde idi. Bunlar Memlûk Sultanlığı'nın toprakları içinde hür ve müslüman bir anne babanın çocuğu olarak doğmuşlardı ve Arap ismi taşıyorlardı. Babaları ve dedelerinin geçtikleri merhalelerden geçmemişler, dolayısıyla onların ulaştıkları derecelere de ulaşamışlardı. Bu sebeple Memlûk geleneğinin daha aşağı sosyal tabakası olan "hal-ka" sınıfına dahildi, fakat halkanın en üst grubunu oluşturuyorlardı. Bundan dolayı onlara "asil halkın çocukları" anlamında evlâdü'n-nâs denilmiştir.

Evlâdü'n-nâs babalarının makam ve mevkillerini tevâris edemiyordu. Bunlar nizamî orduyu teşkil eden "el-memâlikü's-sultaniyye" (kapıkulu askeri, muhafiz alayı), "ecnâdü'l-halka" (iktâlî askerler) ve "memâlikü'l-ümerâ" (emirlerin muhafiz kitaları) gibi üç sınıfın yanında sadece savaş zamanında orduya alınan ihtiyat